

Din Özgürlüğü, Çoğulculuk ve Liberal Demokrasi

Bilal Sambur

Doç. Dr. | Din ve Hürriyet Araştırmaları Merkezi Direktörü

Liberal Düşünce, Yıl 16, Sayı 63, Yaz 2011 s. 7-14

Hem ülkemizde hem dünyada çoğulculuk olgusunu çok yoğun bir şekilde tecrübe etmekteyiz. Bu çerçevede, örneğin, birbirine zıt ve aykırı birçok farklı kültür, inanç değer, ahlâk ve ideoloji bir arada yaşamaktadır. Bütün bu farklılıkların kendilerini ortaya koymaya çalıştığı şu günlerde liberal demokrasi, çoğulculuk ve din özgürlüğü arasındaki ilişki üzerinde durmak önemlidir. Din özgürlüğü, çoğulculuk ve liberal demokrasi arasındaki ilişkiden bahsetmek, bir üçgenin üç açısı ya da üç noktası arasındaki ilişkiden bahsetmek gibidir. Bu üç nokta arasındaki ilişki doğrudur ve üç noktanın doğal bir şekilde birbiriyle buluşması zarurî gözükmemektedir. Bu yüzden söz konusu üç nokta arasında gerilim ve çatışma yerine, yakın akrabalık düzeyinde ilişkiden söz etmek daha doğru olacaktır. İşte bu açıdan din özgürlüğü ve liberal demokrasi, çoğulculuğa verilen cevaplardır.

Özgürlük ve çoğulculuk arasındaki ilişki, ateş ve hava arasındaki ilişki gibidir. Hava ateşi güçlendirip yaydığı gibi, özgürlük de çoğulculuğu var etmekte, yaratmakta ve geliştirmektedir. En çoğulcu toplumlar, en özgür toplumlardır. Din özgürlüğü, dinî çoğulculuğu korumaktadır. Din özgürlüğü, insanî çoğulculuk olgusuna verilen bir cevaptır. İnsan toplumlarında çoğulculuğu norm olarak kabul edebiliriz. Din özgürlüğü, çoğulculuğun bir ürünüdür. Çoğulcu ve özgür bir toplum, farklı dinî ve ahlâkî tercihlerin seçimine imkân veren bir toplumdur.

Liberal düşünce, bireysel özgürlüğü esas almaktadır. Liberal düşünceye göre bireyler, dışarıdan mümkün olduğunca hiçbir müdahale ve baskı olmadan kendileri

için iyi gördükleri yaşam tarzlarını seçebilmeli, yeteneklerini geliştirebilmeli ve yapmış oldukları tercihlere göre davranabilmelidirler. Arzu edilen, bireyin otonom bir varlık olarak kendi hayatını idare etmesidir. Liberal düşünce, bireyin kendi hayatının mimarı olmasını amaçlamakta, kendisinin geliştirdiği projelerin peşinden gitmesini bir hak olarak görmektedir. Bireyin hayatı, sahici anlamda bireyin hayatı olmalıdır, başkasının hayatı olmamalıdır, birey dışarıdan baskıyla başka bir hayatı yaşamaya mahkum edilmemelidir. Bireyin kendisi için uygun olan iyi yaşam tarzını seçmesi ve uygulaması onur ve özgürlük sahibi bir varlık olmanın bir gereğidir. Kendimize uygun iyi anlayışına göre yaşama özgürlüğü, Mill'in dediği gibi özgürlük olarak nitelenmeyi hak eden tek özgürlüktür. Kısacası liberal düşünce, bireylerle hayatlarının efendileri olmaları için onlara alan yaratılmasını, kendi kendilerini mümkün olduğunca idare etmelerini öngörmektedir.

Senin için doğru ve iyi budur diyerek bireye zorla bir yaşam tarzını dayatmak liberalizm değil, totaliteryanizmin ta kendisidir. Şu fıkra, totaliteryanizmin özünü çok güzel ortaya koymaktadır;

Çocuk ve babası arasında şu diyalog geçmektedir:

Baba der ki: -Devrimden sonra, herkes çilek ve kremalı keke sâhip olacak.

Çocuk itiraz eder: Ama baba, ben çilek ve kremalı keki sevmiyorum.

Baba bu itiraza şu şekilde cevap verir: Devrimden sonra herkes kremalı keki ve çileği sevecek.

Bu fıkrada olduğu gibi, dışarıdan bir otoritenin bizim için kremalı kek ve çileği en iyi ve lezzetli yiyecekler olarak seçmesi ve zorla bize onları sevdirmesi, totaliteryanizmin temel zihniyet dünyasını aksettirmektedir. Dışarıdan birilerinin bizim iyiliğimizi belirlemeleri yerine asıl önemli olan, bizim kendimiz için neyin uygun ve doğru olduğuna, neyi sevip sevmeyeceğimize karar vermemizdir. Din özgürlüğü, bireye rağmen bireye, çilek ve kek kadar tatlı olsalar bile doğru ve iyi olduğu iddia edilen hiçbir değer ve inancın empoze edilmemesini gerektirmektedir.

Liberal demokrasinin çoğulculuk ve din özgürlüğünü korumak için ileri sürdüğü argüman ahlâkî bir argümandır. Bu argüman temelinde liberalizm, totaliteryanizme karşı çıkmaktadır. Liberal demokrasiyi açık ya da gizli bir totaliteryanizme dönüşmekten kurtaran da bu değerdir. İnsanların kendileri için iyi, doğru ve ahlâkî hayat konusunda görüş ve düşünce geliştirmelerinin devlet tarafından engellenmesi, onları devletin basit araçları hâline getirmektedir. Devlet, özellikle neyin iyi, ahlâkî ve doğru olduğuna cevap veren herhangi bir seküler ideolojiyi ya da dinî inancı resmî doktrin olarak benimsediği zaman kişilerin devletin elinde araçsallaşması kaçınılmaz hâle gelmektedir.

Liberal düşünce, herkesin kendince kendisi için iyi olanı aramaya ve farklı olmaya hakkı olduğunu esas almaktadır. Şiddet kullanmadan bir arada yaşama ve hayatı neyin yaşamaya değer kıldığı konusunda farklılaşma, liberal düşüncenin

iki temel kabulüdür. Çoğulculukta benzer şekilde kişinin kendisine uygun değerleri ve doğruları seçme hakkını, bireyin toplumun bütününe ya da kendi grubunu tâkip etmeye zorlanmamasını ve baskı görmemesini içermektedir. Liberalizm ve çoğulculuk elele gitmektedir. Çoğulculuk, insanî iyinin çoğulculuğudur. Çoğulculukta bütüncül ve tamamlanmış tek bir iyi anlayışı empoze edilmemektedir. Herkes kendi bilgi, ihtiyaç, talep ve ideallerine uygun olan iyiyi seçecektir. Bizim için neyin iyi olduğuna dâir yapmış olduğumuz tercihler, dışarıdan bir tasarımın değil, özgür seçimlerimizin ürünü olmalıdır. Birey, kendisi için iyi olanı kendisi tanımlamalı, şekillendirmeli, değiştirmeli ve seçmelidir.

Bütün iyi anlayışları arasında hangisinin doğru olduğunu objektif olarak bilmemiz mümkün olmadığından, bütün iyi anlayışları ve yaşam tarzları bireylerin özgür seçimleri olarak objektif değere sâhiptirler. Çünkü her değer ve iyi anlayışı, onu seçen için değerlidir. Dinî olan dinî olmayana üstün olmadığı gibi, seküler olan da dinî olana üstün değildir. Liberal düşünce bireyi ve tercihini değerli gördüğü için onun seçtiği iyi anlayışını da değerli ve önemli görmektedir.

Din özgürlüğü ve çoğulculuk arasında pratik düzeyde çok yakın bir ilişki vardır. Toplumda dinî alanda çoğulculuk arttıkça din özgürlüğüne yapılan vurgu da artmakta ve yoğunlaşmaktadır. Farklı din, değer ve ideoloji tercihleri yapmamız dünyamızı daha da çoğulcılaştırmakta, din özgürlüğünün inkâr edilmesi ise dünyamızı çoğulculuk açısından fakirleştirmektedir. Din özgürlüğü üzerinde olan kısıtlamalar azaldıkça, dinî çoğulculuk da genişlemektedir. Din özgürlüğü ve çoğulculuk arasında biri olmadığı zaman diğerrinin ortadan kalkması ya da zayıflaması şeklinde bir ilişki vardır.

Din özgürlüğü, devletin ya da üçüncü tarafların baskı ve müdahalesi olmadan bireyin bilinç ve vicdanının değerlendirmesine göre bir dine, değere ya da ahlâka inanması ya da inanmamasını içermektedir. Din özgürlüğü, bizim inandığımız din ve inançların özgürlüğü değildir. Din özgürlüğü, bizim reddettiğimiz, hiçbir şekilde onaylamadığımız hatta nefret ettiğimiz inançların da özgürlüğüdür. Din özgürlüğü ve çoğulculuk dinî alanda değişime ve yeniliğe imkân vermektedir. Din özgürlüğü, dine özgürlüğü kapsadığı gibi dinden özgürleşmeyi de içermektedir. Başka bir ifade ile din özgürlüğü, bireyin dinî hayatını bir defa kabul edilen inanç ve değerler içine hapsedmeyi değil, bireyin dinî alanda kendisini yenilemesine imkân vermektedir. Bireyin dinî hayatında değişikliğe izin vermeyen bir anlayış, din özgürlüğünü ve çoğulculuğu ortadan kaldırdığı gibi insan onurunu da zayıflatmaktadır.

Dinî hayatımızdaki çoğulculuk, farklı tercihler yapmamızdan kaynaklanmaktadır. Farklı dinî, din dışı ve din karşıtı tercihler, çoğulculuğu yaratmaktadır. Dinin bireysel ve sübjektif bir tercih konusu olması, dinî kesinlik konusunda karar verenin birey olduğu anlamına gelmektedir. Tercihlerimizin doğru ya da yanlış olması önemli değildir. Önemli olan tercihlerimizin bize özgün olması, özgürce

yapılması ve dışarıdan tercihlerimize müdahale edilmemesidir. Yanlış veya günah görülen, başkalarına zarar vermediği sürece özgür olmalıdır.

Çoğulculuk, insan olmamızdan kaynaklanan doğal bir gerçekliktir. Dindarlık da doğal bir insanî eğilimdir. İnsan hayatının çoğulculuğuna müdahale, özgürlüğümüzü tehdit ettiği gibi, devlet baskısıyla insanları dindar olmaya zorlamanın ürünü olan zorunlu dindarlıkta yapaydır. Asıl olan, çoğulculuğa ve dinî hayata müdahâle etmemektir, onu plânlamamaktır ve zorla düzenlemeye kalkışmamaktır.

Din özgürlüğünün korunması dinî tecrübenin bireysel ve özel niteliğinin korunmasını gerektirmektedir. Dinin bireyin özel işi olması derken, dinin bireyin özel ve doğal tecrübesi olmasını kastediyoruz. Din ve vicdan özgürlüğünün, devletin müdahalelerinden bağımsız olarak bireye özel bir alan çizmesi çok önemlidir. Din, gerçekten bireyin özel işidir, devletin bürokratik bir uygulaması değildir. Liberal demokrasi, dinî bireyin sahici anlamda özel işi yaptığından dolayı, dinî hayatın devletleştirilmesine hep karşı çıkmaktadır. Bireyin vicdanında istediği doktrin, değer, inanç ve dinî doğru ya da yanlış olarak benimsemesi ya da reddetmesi, inanç ve değer alanında kendini farklılaştırması ve çeşitlendirmesi vicdan özgürlüğünün esasıdır. Liberal demokrasi temelde vicdan özgürlüğüne saygı duymakta ve korumaktadır. Dışarıdan hiçbir seküler ya da dinî otoritenin bireyin vicdan özgürlüğünü ortadan kaldırması düşünülemez. İç dünyamızın devletin endoktrinasyonuna karşı korunması çok önemlidir. Bireyin vicdanından daha büyük bir otorite yoktur.

Dinî hayatın özel ve bireysel olması, hem din özgürlüğünü hem de dinî çoğulculuğu gerekli kılmaktadır. Liberal demokrasi, özünde dinin bireysel ve özel olduğunu ve dolayısıyla özgür olması gerektiğini benimsediği için, devletin din alanına müdahale etmemesini esas almaktadır. Devlet, bütün dinler, inançlar ve ideolojiler karşısında ne lehte ne aleyhte bir tutumu benimsemelidir. Devletin, spesifik bir dini, ideolojiyi ya da değeri diğerlerinin aleyhine olacak şekilde benimsemesi ve desteklemesi, hem din özgürlüğü hem de çoğulculukla bağdaşmamaktadır. Devlet maksimum düzeyde tarafsız olmalıdır. Devletin dinler karşısında tarafsızlığı, çoğulculuğu korumak ve geliştirmek içindir. Devletin dini kontrol etmesi ve yönetmesi, din özgürlüğüne ve çoğulculuğa alternatif homojen bir dinî toplumsal yapı, bireysellikten ve özellikten arınmış zorlamaya dayalı kolektif bir dinî hayatı dayatması anlamına gelmektedir.

Dinin özel ve bireysel olması, dinin bireyle sınırlı olduğu anlamına gelmektedir. Bireyler, başkalarıyla dinî hayatlarını yaşamak istediklerinde gönüllü birliktelikler ve kurumlar meydana getirme hakkına sâhiptirler. Türkiye’de devlete bağlı bürokratik din kurumlarının varlığı, dinin kamusal hayatta çoğulcu ve gönüllü bir şekilde ortaya çıkmasını engellemektedir. Devletin bürokratik kurumlarını, gönüllü dinî sivil birliktelikler yerine ikame etmesi, kamusal dinî hayatın doğallığını ve çoğulculuğunu bozduğu gibi, devletin kamusal dinî hayatta-

ki tarafsızlığını da bozmaktadır. Din, devletten bağımsız bir alan olarak toplumsal hayatta yerini almalıdır.

Liberal demokrasi, hiç kimseye bütüncül bir hayat tarzını ve herkes için kolektif bir iyiyi dayatmamaktadır. Özgürlükçü düşünce, insanların kendileri için neyin iyi, ahlâkî ve doğru olduğuna karar vermelerini kendilerine bırakmaktadır. Liberal demokrasiye göre devletin meşruiyeti, yönetilenlerin yani bireylerin rızasına dayanmaktadır. Devlet meşruiyetini kaybetmemek için bireylerin rızasına aykırı bir şekilde bazı bireylerin inançlarını destekleyip, diğerlerinin karşısında olamaz. Çok güçlü olan devletin bireyin ve hak ve özgürlüklerine zarar verilmediği sürece din alanına müdahale etmemesi ve dinî alanın devletten bağımsız bir alan olarak düşünülmesi gerekmektedir. Devletin din, ideoloji, milliyetçilik ve değer gibi düşünce konularında hiçbir şekilde bir ortodoksisinin olmaması liberal demokrasinin olmazsa olmazıdır.

Devletin bilim, çağdaşlık, uygarlık ve ilerencilik gibi seküler kurgular adına bireyin dinî hayatına müdahale etmeye hakkı olmadığı gibi, onu aydınlatma amacıyla özel ve bireysel nitelikli dinî hayatın müdahale etme şeklinde bir görevi de yoktur. Liberal demokraside bireylerin özgür olması demek, bireylerin devletin müdahalesinden bağımsız olarak kendi yaşamlarına uygun görüş, inanç ve değerleri oluşturabilmeleri demektir.

Din özgürlüğü, devleti dinin kontrol ve yönetiminden çıkararak hem dini devletten, hem devleti dinden özgürleştirmektedir. Ancak din özgürlüğünden soyutlanmış bir laisizm (laikçilik) anlayışı, devlete dini yönetme ve kontrol etme hak ve imkânı vermektedir. Dinin devlet kontrolünde olması, din konusunda devletle aynı düşünmediğimiz takdirde, devletle aynı düşündürülmeyi ifade etmesi açısından önemlidir. Bireyin devletin kontrol ettiği dinden ve benimsediği resmî ideolojiden farklı düşünme hakkı olmalıdır. Devletin dinî hayatı kontrol ve yönetmesi, dinin devletin belirlediği sınırlar içerisinde icra edilen bir bürokratik faaliyete dönüştürülmesi, din özgürlüğünü ve çoğulculuğu ortadan kaldırdığı gibi, lâikliği de ortadan kaldırmaktadır.

Devleti bütün dinler, inançlar ve ideolojiler karşısında tarafsız olmaktan çıkarılan laisizm, toplumu din ve değer açısından çoğulculuktan arındırmayı, başka bir ifade ile toplumu dinden özgürleştirmeyi hedeflemektedir. Dinden soyutlanması gereken devlettir, birey ve toplum değildir. Aksine birey ve toplum, istediği inanç ve değerlerle istediği biçimde donanmalıdır. Lâiklik, din ve devletin birbirinden ayrılması olarak ifade edilirken laisizm, ekonomik, toplumsal ve kültürel süreçlerin de dinden ayrılması anlamında kullanılmaktadır. Din özgürlüğü, bu alanlar ve din arasında bir ayrılığı değil, ilişkiyi kabul etmektedir.

Din özgürlüğü perspektifine göre dinî hayatta esas aktör bireydir ve dinî hayat maksimum düzeyde devletten özgürleştirilmelidir. Ancak laisizm, bireyi değil

devleti esas önemli aktör yapmakta ve devlet aracılığıyla birey ve toplum özgürleştirilmeye çalışılmaktadır. Laisizme göre devlet, özgürleştirmektedir. Devletten özgürleşme talebi pek gündeme getirilmemektedir. Özgürleştirici bir kurum olarak devletin toplumsal iyinin ne olduğunu bildiği ve kamu düzeninin en iyi şekilde devletin kontrol etmesiyle sağlanacağı düşünülmektedir. Bu yaklaşım biçimi doğal olarak devletin din özgürlüğüne ve bireyin özel dinî hayatına müdahâle etmesinin önünü açmaktadır. Devletin dini kontrol etmesi ve yönetmesi, din özgürlüğünü işlevsizleştirmekte ve içini boşaltmaktadır. Örneğin, ülkemizde devletin Diyanet İşleri Başkanlığı gibi dev bir bürokratik kurumla dinî hayatın en güçlü aktörü hâline gelmesi, din konusunda ne ilk, ne son sözün bireye ve topluma bırakılmadığını göstermektedir. Din özgürlüğünün amacı, bireyi devlet karşısında güçlü ve dokunulmaz kılmaktır. Laisizm ise dini, devletin kontrolüne vererek bireyi güçsüzleştirmiş, devlete din alanında sınırsız yetki tanımıştır.

Bireysel farklılıkların neden olduğu çoğulculuğu, devlet ya da diğer sosyal güçler eliyle eşitlemeye, aynılaştırmaya ve homojenleştirmeye kalkışmak, genel olarak bireysel özgürlükleri, din özgürlüğünü ve çoğulculuğu tehdit edici bir durumdur. Dinî birlik ve homojenliğin ulusal birliği sağlamanın olmazsa olmazı olarak düşünülmesi, dinî çoğulculuğa olumlu bakılmamasına yol açtığı gibi, din özgürlüğüne de kısıtlayıcı ve sınırlayıcı bir yaklaşım gösterilmesine neden olmaktadır. Bireysel özgürlük olarak din özgürlüğü ve toplumsal çoğulculuk her şeyden önemlidir ve bu alandaki farklılıkları ortadan kaldırmak için hiçbir şekilde din, milliyet, birlik ve bütünlük gerekçeleri ileri sürülemez. Klişe olarak lâiklik, din ve devletin birbirinden ayrılması olarak ifade edilmektedir. Laisizm ise, din ve toplum ayrılığını hedefleyen, homojen bir toplum yapmayı amaçlamaktadır. Laisizmde dinî ya da seküler herhangi bir ideoloji adına toplumu homojenleştirmek tehlikesi her zaman vardır.

Devletin varlık nedeni, bize doğru yolu göstermek değil, bireye ve özgürlüklerine saygı göstermek ve korumaktır. Başka bir ifade ile devlet bizim ebedî mutluluğumuzu sağlayan kurtarıcımız değil, kendi iyi anlayışımıza göre yaşamamızı sağlayacak koşulları sağlama ve koruma için vardır. Dinî hayat bireysel, çoğulcu ve sivil olmalıdır. Dinî hayat, devlet ya da dışarıdan herhangi bir güç tarafından plânlanabilen, organize edilebilen ve müdahale edilebilen bir alan değildir. Dinî hayatın bürokratik bir kurum tarafından yönetilmesi ve planlanması, dinî hayatın doğasına aykırıdır, çünkü dinî hayat, kendi doğal ve spontane dinamikleriyle doğan, gelişen ve çeşitlenen bir alandır. Dinî hayatın plânlanmasına gerek olmadığı gibi, böyle bir şeye ihtiyaç da yoktur. Devletin görevi, dinî hayatı planlamak ve yönetmek değil, gölge etmemektir.

Birey ve toplum, devletin bir uzantısı ya da parçası değildir. Devlet, birey ve toplumdan ayrı, sâdece güvenlik, adâlet ve sınırların korunması gibi görevleri yerine getiren bir organizasyondur. Devlet, herkes için iyi, doğru ve güzel olanın

hayata geçirilmesi için oluşturulan bir yapı değildir. Birey ve toplum, devletten bağımsız olarak kendisine uygun yaşam tarzını, inancı, değeri ve iyi olanı seçme ve yaşama hakkına sâhiptir. Her birey, kendi özel bilinç ve vicdanına göre istediği tercihi yapmakta serbesttir. Devlete karşı bireyler, özel tercihlerinin uygulanmasını talep edebilirler. Ancak devlet, bireylerin özel olarak yaptıklarının aracı olamaz. Devletin, birey ve toplumu kendi küçük uzantıları olarak görüp onlara kolektif bir iyi, doğru veya güzel dayatması özgürlük ve çoğulculukla bağdaşmamaktadır. Din, inanç, değer ve vicdan alanında birey ve toplum, devletten tamamen ayrıdır ve bu alanlarda maksimum düzeyde devletten farklı faaliyet göstermelidir. Devlete göre birey ve din olmayacağı gibi dine göre devlet de yoktur. Ülkemizdeki laisizm, rejime göre din ve birey tasarımı yapan illiberal bir anlayıştır. Devletin, din, inanç, değer ve ideoloji konusunda bireye rehberlik etmesi, özgürlüğü ve çoğulculuğu kısıtlamakta hatta ortadan kaldırmaktadır.

Devletin hiçbir dinin yanında ya da karşısında olmaması anlamında devletin tarafsızlığı prensibi, çoğulculuğu ve bireysel özgürlük olarak din özgürlüğünü korumak içindir. Devlet, hiçbir dinî ya da din dışı görüşün yanında ya da karşısında olamaz. Devlet, dinden olduğu gibi sekülerizmden de arındırılmalıdır. Devletin hiçbir moral, felsefî, dinî ve ideolojik doğrusu olamaz, devlet hiçbir inanç, değer ve ideolojiyi sapkınlık olarak destekleyemez, hiçbir din ve ideolojiyi kuramaz. Devlet Türkiye’de hem ideoloji hem din kurucusu rolündedir. Türkiye’de sorun lâiklik değil laikliğin niteliğidir. Onun otoriter ve totaliter oluşudur. Militan laisizm, din özgürlüğü ve çoğulculuğu dışlamaktadır. Çoğulculuğu reddeden militan laisizm, farklılıklar içinde birarada yaşamak için özgürlükçü bir çerçeve sunmamaktadır.

Liberal demokrasi, özgürlük ve çoğulculuğu korumak için siyasî erki yani devleti sınırlayan yönetim biçiminin adıdır. Liberal demokraside, bir dine mensubiyet vatandaşlığın kurucu şartlarından değildir. Liberal demokrasi, çoğulculuğa dayanan bir demokrasi olup toplumda insanların ortak değerlere bağlılığını gerektirmemekte, insanların kendilerine en uygun değer, inanç ve ideolojiyi benimsemesini esas almaktadır. Liberal demokrasi, bireylerin kendileri için neyin iyi olduğunu özgürce arayabilecekleri bir çerçeve oluşturmayı amaçlamaktadır. Liberal demokrasi, çoğulculuk ve din özgürlüğüyle ilgilenmektedir. Bireysel özgürlük esas olduğu için din özgürlüğü vazgeçilmezdir. Demokrasi yerine cumhuriyeti, din özgürlüğü yerine laisizmi esas alan laisist (laikçi) anlayışta ise, bütün toplumun ortak bir ideoloji ve değerler sistemi benimsemesi gerektiği önplâna çıkmaktadır.

Liberal demokraside bütün bireylerin benimsemesi gereken ortak bir felsefî, ahlâkî ya da dinî doktrin yoktur. Bütüncüllük iddiasındaki belirli bir ideolojinin, ahlâk anlayışının, felsefî ekolün ya da inancın herkesin üzerinde ittifak etmesi gereken ortak değerler olarak kabul edilmesi, illiberal ve totaliter bir tutumdur.

Liberal demokrasinin meşruiyeti, hiçbir bireye spesifik iyi bir hayat anlayışını dayatmaması, bunu bireylerin kendi seçimine bırakmasıdır. Çoğulculuk, insan hayatını birçok bölüm ve boyuttan meydana gelen, bu boyutların birbiriyle bütünleşebileceği gibi, ayrışabileceğini de benimsemekte ve her bölümün özgünlüğünün tanınmasını gerektirmektedir. Liberal demokrasi, insan faaliyetlerinin farklı bölümlerine saygı duymasına rağmen, hiçbir bölümü yaratmayı ya da kurmayı benimsememektedir. Din, bireyin bir faaliyetidir, bu yüzden hiçbir şekilde devletin kurgusu olamaz.

Bütüncül bir doktrini bütün topluma empoze etmek, ancak devlet gücünü kullanmakla mümkündür. Devlet gücüyle tek bir iyi anlayışının topluma empoze edilmesi, liberal demokrasiyle bağdaşmamaktadır. Devletin topluma empoze ettiği resmî ideoloji, din özgürlüğünü ve çoğulculuğu sınırlayabilmekte ve hatta ortadan kaldıracabilecek müdahalelerde bulunabilmektedir. İlliberal olan devlet, din özgürlüğü ve çoğulculuğa yapılan müdahale ve sınırlandırmaları, lâikliğin gereği olan sınırlamalar olarak değerlendirmektedir. Liberal demokrasi, birey hak ve özgürlükleri ve toplumsal çoğulculuk lehine devlet gücünü sınırlarken, illiberal olan devletler ise özgürlüğü ve çoğulculuğu sınırlamakta ve müdahale etmektedirler.

İnsan, hayatını tek bir doktrinle sınırlamak yerine birçok iyi anlayışını kendisi için seçmektedir. Özgürlük şartları altında birey, tekliği değil çoğulculuğu benimsemektedir. Birey, tek bütüncül ve tutarlı doktrin seçmek yerine birbirine zıt ve rakip iyi anlayışları içinden kendisine uygun olanlarını seçmekte, ayıklamakta ve elemektedir. Tek ve bütüncül olduğunu iddia eden bir doktrin çoğulculukla ve özgürlükle bağdaşmamaktadır. Her bireyin kendisine özgü inanç, ideal ve ihtiyaçları doğal bir şekilde başka bireylerin ve toplum kesimlerinin değer ve idealleriyle uzlaşabilir ya da farklılaşabilir. Bireyin farklılığını görmezden gelip herkesin talep, ihtiyaç ve değerlerini dışarıdan müdahalelerle aynılaştırmaya kalkmak, bireysel özgürlükler için tehdit anlamına gelmektedir.

Özgürlükten ve çoğulculuktan yana olan liberal düşünce, bizi şunu ya da bunu yapmaya zorlamamaktadır. Liberal düşünce, din özgürlüğü dâhil bütün bireysel özgürlüklerimizle ne yapacağımızı, iyi ve doğru konusunda nasıl anlayışlara sâhip olacağımızı bize bırakmaktadır. Bu bağlamda liberal düşünce, bireye istediğin inancı yaşa dediği gibi, devlete de bırak insanlar kendi doğru ve iyileriyle yaşasınlar demektedir.